

מתגלגל

נפתלי מרדכי לוי

מבוא

המשנה (יט, ב) אומרת שישנו פטור על נזקי שן ברשות הרבים ושחייבים עליהם ברשות היחיד או בצדי רשות הרבים.

הגמרא מביאה את שאלת ר' זירא:

בעי ר' זירא: מתגלגל, מהו? היכי דמי? כגון דקיימא עמיר ברשות היחיד וקא מתגלגל ואתי מרשות היחיד לרה"ר, מאי? ת"ש, דתני רבי חייא: משוי מקצתו בפנים ומקצתו בחוץ, אכלה בפנים – חייבת, אכלה בחוץ – פטורה; מאי לאו מתגלגל ואתי. לא, אימא: אכלה על מה שבפנים – חייבת, על מה שבחוץ – פטורה.

(בבא קמא כ, א)

ספק הגמרא לא ברור, מהו המקרה המדובר בגמרא? מה הם הדינים האפשריים במקרה זה? ומה הן הסברות לשני הצדדים? במאמר זה נביא את שיטות הראשונים בהסבר הגמרא, את היתרונות והחסרונות בפירושים, ונסה להציע פירוש מחודש שיסביר את הבעיות העולות בגמרא.

א. שיטת רש"י והראב"ד בהסבר השני

נראה את לשון רש"י בסוגייה:

כגון דקיימא עמיר ברשות הניזק – ובהמה ברשות הרבים ומגלגלת ואתי מרשות היחיד לרשות הרבים.

מאי – בתר אכילה אזלינן ופטורה או בתר דשקלה ליה אזלינן וחייבת והוא הדין נמי אי בהמה ברשות הניזק ועמיר ברשות הרבים וגילגלתו מרשות הרבים לרשות היחיד אי בתר אכילה אזלינן וחייבת ואי בתר דשקלה ליה אזלינן פטורה.

מאי לאו – כגון שאכלתו כולו והכי קאמר אכלתו בפנים כגון שגלגלה את כולו בפנים חייבת גילגלתו לחוץ פטורה אלמא בתר אכילה אזלינן.

אימא אכלה על מה שבחוץ פטורה – על מה שהיה מונח מתחילה בחוץ פטורה [...] דבתר דשקלה ליה אזלינן [...].

(רש"י כ, א)

רש"י מסביר שמדובר בבהמה שגלגלה את העמיר מרשות היחיד לרשות הרבים, וספק הגמרא הוא כיצד קובעים שהבהמה אכלה ברשות הרבים ופטור. האם הפטור הוא לפי המקום ממנו העמיר נלקח, או לפי המקום בו הוא נאכל. על מנת להוכיח זאת הגמרא מביאה את המקרה של משוי שמקצתו בפנים ומקצתו בחוץ, עליו אומרת הברייתא שהולכים אחר מיקום אכילת הבהמה – אם הבהמה אכלה ברשות הרבים הרי שהבעלים פטור, ואם הבהמה אכלה ברשות היחיד הבעלים חייב. מכאן רצתה הגמרא להביא ראיה לכך שהולכים אחר מקום האכילה. הגמרא דוחה ומשנה את דברי הברייתא. רש"י מוסיף שאף על פי שהגמרא שאלה על מקרה של מגלגלת מרשות היחיד לרשות הרבים היה אפשר לשאול גם הפוך, על מקרה בו הבהמה מגלגלת מרשות הרבים לרשות היחיד.

על פירוש זה מקשים התוספות:

פ"ה דמספקא ליה אי בתר אכילה אזלינן ואי בתר לקיחה. וקשה, דלקמן (דף כא:) גבי כלב שנטל חררה והלך לגדיש פשיטא לן דאי אכליה בגדיש דעלמא דפטור! ועוד דלשון מתגלגל לא משמע הכי [...].

(תוספות כ, א ד"ה מתגלגל מהו)

התוספות מקשים מהגמרא העוסקת במקרה של כלב שנטל חררה¹ ואכל אותה תוך שהוא שורף גדיש. שם, הדין הוא שבעל הכלב חייב על החררה נזק שלם. הגמרא שואלת היכן אכל הכלב את החררה, הרי אם אכל בשדה של אדם שלישי (לא בעל החררה ולא בעל הכלב), בעל הכלב פטור כי אין כאן אכילה בשדה הניזק, ולכן לא מתקיים כאן "וביער בשדה אחר". מכאן מוכת, שהגמרא הבינה שהאכילה צריכה להיות ברשותו של הניזק כדי שיהיה חיוב לבעלים!

¹ חררה הינה "עוגת גחלים" – דבר מאכל, אשר דבוק לו בתחתיתו גחלים.

לקושייה זו של התוספות ניתנו ארבעה תירוצים.

הנחלת דוד מתרץ (שם ד"ה בעי ר' זירא) שני תירוצים בשיטת רש"י:

- (1) יש כאן מחלוקת סוגיות – בסוגיית מתגלגל ישנו ספק מה הדין במקרה של לקחה מרשות הניזק ואכלה ברשות הרבים, בסוגיית כלב שנטל חררה פשוט הדבר לפטור. כראיה לכך הוא מביא את פירוש התוספות בהמשך הסוגייה של כלב וחררה, לפיו ישנה הוה אמינא בגמרא שהולכים אחר הלקיחה, ר' זירא שהסתפק אצלנו בסוגייה זו למעשה הסתפק בין הפשטות שעולה מסוגיית כלב שנטל חררה, לבין ההוה אמינא בהמשך הגמרא שם.
- (2) המקרה של כלב וחררה מדבר במקרה בו הלקיחה והאכילה התרחשו בזמן שונה – הכלב לקח את החררה, ורק לאחר הליכה למקום אכל את החררה. במקרה כזה, ודאי שהולכים אחר האכילה. שאלת ר' זירא היא כאשר הבהמה עקרה ומיד אכלה, בבת אחת, האם במקרה הזה כן נלך אחרי הלקיחה.

תירוץ שלישי מובא על ידי רבנו ישעיה (שיטה מקובצת שם ד"ה ורבינו ישעיה). הוא מסביר, שהגמרא בסוגיית כלב שנטל חררה התכוונה שאם נפרש שהכלב אכל במקום אחר אפשר לפשוט את שאלת ר' זירא ולומר שהולכים אחרי מקום האכילה, כי חייבו את בעל הכלב במשנה, אף על פי שהכלב אכל ברשות הרבים.

תירוץ נוסף מובא בשם תלמידי ר' ישראל (שיטה מקובצת שם ד"ה מתגלגל מהו), שבסוגיית מתגלגל הפרה עומדת ברשות הרבים אבל העמיר נמצא ברשות הניזק, ולכן הגמרא מסתפקת האם נגדיר את הנזק כאכילה ברשות הניזק או ברשות הרבים. לשונו שם – האם נאמר ש"הרי הוא כאילו לקחתו נמי לשם". אבל, ברור שכשהעמיר נמצא ברשות הרבים ושם הבהמה אוכלת, הנזק נחשב ברשות הרבים והולכים אחר האכילה, וזהו המקרה של הכלב שנטל את החררה².

² הערת עורך [ד"ב]: בשיעור הכללי, הציע ראש הישיבה הרב יצחק שילת הסבר אחר לשיטת רש"י – הרב הציע שר' זירא לשיטתו בסוגיית בעטה והתייה (יט, א) סובר שאנחנו הולכים אחר מקום רעיית הבהמה (כפי שהסביר רש"י על התורה את הפסוק "ובער בשדה אחר") – לכן, בגמרא שם סובר ר' זירא שכאשר הבהמה רועה ברשות הרבים ומתייה צורות לרשות היחיד, הבעלים ייפטר שכן הבהמה רעתה במקום פטור. בגמרא שם, דעתו של ר' זירא נדחתה, ולמסקנה אנחנו מפרשים את "ובער" לא כמקום רעיית הבהמה, אלא כמקום

התוספות מקשים קושייה נוספת על שיטת רש"י, שיש להבין את פירושה. התוספות מקשים, ש"לשון מתגלגל לא משמע הכי". למה הלשון לא משמע כפירוש זה? ניתן להבין את דבריהם בשני אופנים:

- א. לפי פירוש רש"י הגמרא לא הייתה צריכה להשתמש בלשון "מתגלגל" אלא לדבר על עקירה של הפירות על ידי הבהמה.
- ב. אם כוונת הגמרא ב"מתגלגל" לכך שהבהמה מתגלגלת, הלשון הייתה צריכה להיות בלשון נקבה – "מתגלגלת", ולא "מתגלגל".

הפני יהושע (שם ד"ה ברש"י בד"ה כגון דקיימי עמיר) מסביר את שיטת רש"י בצורה דומה לתלמידי ר' ישראל, בדרך בה מתורצת גם קושייה זו של התוספות. מסביר הפני יהושע, שבסוגיית מתגלגל מדובר על מקרה בו הבהמה אוכלת מבחוץ כשהעמיר מבפנים, ובאכילתה היא גוררת את החלק שנותר אליה, מעט כל פעם בלי שהעמיר יוצא מהרשות. לכן הפעולה נקראת גלגול – יש כאן גלגול של העמיר אל הבהמה. לעומת זאת, בסוגיית כלב שנטל חררה הכלב עקר את החררה ממקומה, כמו שכתבו תלמידי ר' ישראל.

נראה שאפשר לתרץ את הקושייה הזו של תוספות גם באופן אחר. ניתן להסביר, שבדרך כלל בהמה לא עוקרת בפיה ורק אחר כך אוכלת אלא אוכלת מיד, ודבר זה אכן לא מכונה "גלגול". המקרה המדובר פה הוא שהבהמה צריכה לקרב את העמיר אליה, שכן הוא ברשות אחרת ולכן מסתמא המקרה הוא שהבהמה תעקור את העמיר ותגלגל אותו עם הרגל על הרצפה כדי לאכלו. לכן, שייך כאן הלשון "מתגלגל".

הראב"ד מביא שתי גרסאות שונות בגמרא. הגרסה השנייה שמביא הראב"ד היא כגירסת רש"י והוא גם מסביר אותה כדברי רש"י אותם ראינו כעת. על פירוש זה מקשה הראב"ד, שבגמרא לקמן (כא, א) רב ושמואל חולקים במקרה של "מחזרת" (בהמה שפשטה ראשה מרשות הרבים לצדי רשות הרבים, בהם אין פטור גם בשן ורגל) האם הבעלים חייב או פטור. שואל הראב"ד מה ההבדל בין המקרים? הרי בשני המקרים הבהמה נמצאת ברשות הרבים ואוכלת ברשות היחיד! מתרץ הראב"ד, שבמחזרת הבהמה גם אוכלת את העמיר במקום הנחתו, אף שגופה ברשות אחרת. לעומת זאת, במתגלגל הבהמה לוקחת

הביעור, כלומר מקום האכילה. ר' זירא לשיטתו, הסתפק האם כאשר היא רועה בשדה הניזק ואכלה ברשות הרבים הבעלים מתחייב. אבל, סוגיית כלב שנטל חררה היא כמסקנת הגמרא, בו נדחתה שיטת ר' זירא, ולכן אנחנו הולכים אחר מקום האכילה (וכפי שביאר האבן עזרא את פשט הפסוק).

מרשות היחיד ואוכלת ברשות הרבים. אבל, על תירוץ זה מקשה הראב"ד, שהרי לפי שמואל אפילו במחזור פטור, כל שכן כאן, שהרי כאן גם האכילה נעשית ברשות הרבים! תירוץ ראשון שאומר הראב"ד הוא שספקו של ר' זירא הוא כשיטת רב בלבד. תירוץ נוסף שמתרץ שם הראב"ד, הוא שהשאלה היא לפי ההצעה השנייה בסוגייה שם, לפיה כולם מודים במחזור שהבעלים מתחייב.

יש להקשות קושייה נוספת על פירוש רש"י. יש להבין, למה הגמרא חשבה בהוה אמינא שהברייתא ("משוי מקצתו בפנים ומקצתו בחוץ [...]") מדברת במתגלגל? דבר זה לא מוזכר בה! פשט הברייתא הוא שמדובר במקרה בו הבהמה אכלה עמיר שהיה חלקו בפנים וחלקו בחוץ³. הראב"ד נזקק לשאלה זו, ופירש שכוונת הגמרא היא שהברייתא עוסקת גם במקרה של מתגלגל. אבל קשה על הסבר זה, שאם כן יכלה הגמרא לומר שלא מדובר כלל במתגלגל ולא הייתה צריכה להעמיד את דברי הברייתא באופן דחוק – הגמרא מסבירה למסקנה ש"אכלה על מה שבפנים חייבת, על מה שבחוץ פטורה", לא נשמע מדברים אלו שכוונת הגמרא לומר שהברייתא לא עוסקת במתגלגל.

זאת ועוד, לא מובן תירוץ הגמרא לפי שיטה זו – גם אם הברייתא לא עוסקת במקרה של מתגלגל, הקושייה מהברייתא קיימת, שהרי יש כאן עקירה ואכילה במקומות שונים, ודבר זה מקביל לספקו של ר' זירא. אפשר לומר, שאם לא מדובר בברייתא במתגלגל אז יכלה הגמרא להעמיד במקרה שהבהמה לא עקרה, אלא אכלה את העמיר במקום הנחתו ברשות היחיד. אפשרות נוספת היא לחלק בין מתגלגל לעקירה כפי שראינו בהסברים השונים לשיטת רש"י לעיל. אבל אם כן, לא ברור למה הגמרא משנה בתירוץ את לשון הברייתא – הרי ברגע שהגמרא אמרה "לא", היא אמרה שלא מדובר במתגלגל⁴, ומכיוון שכל השאלה היא דווקא במתגלגל הרי שברגע שדחתה הגמרא ואמרה שלא מדובר במתגלגל הוסרה השאלה, ואם כן, לא צריך לשנות את לשון הברייתא! מכך שהגמרא שינתה את לשון הברייתא, משמע שעדיין הברייתא קשה גם אם לא מדובר במתגלגל. אבל אם כן, חזרנו לשאלתנו, למה שאלת הגמרא מלכתחילה הייתה דווקא במתגלגל?

³ לא ניתן לתרץ שרק על ידי גלגול הייתה מתרחשת עקירה מרשות לרשות, שהרי אם העמיר נמצא בו חלקו ברשות בה הבהמה נמצאת, מסתבר מאוד שתתרחש עקירה גם לא על ידי גלגול.
⁴ כך בפשטות, במעבר על מקומות מרכזיים בהם הגמרא דוחה ואומרת "לא", תמיד כוונת הגמרא היא על השאלה, שהתשובה לשאלה היא "לא", ואין כוונת הגמרא ל"לא נכון". כך גם במיוחד במקרים בהם נאמר "מאי לאו [...], לא, אימא [...]".

נראה שצריך לפי פירוש זה לפרש שכשהגמרא אמרה "לא" היא לא התכוונה לומר שלא מדובר במתגלגל, אלא להגיד – "לא", אין קושייה. אבל דבר זה קשה בפשט הסוגייה.

ב. שיטת תוספות, הרשב"א, תלמיד הרשב"א והרא"ש ורבנו

פרץ

התוספות מסבירים:

ונראה לר"י כגון דקיימי פירות ברשות הניזק ומגלגלי ואתו לרשות הרבים דאי לאו שהבהמה מעכבתן בפיה ואכלתן שם היה סופן להניח ברשות הרבים וקמבעיא ליה אי חשיבי כמונחים ברשות הרבים או לאו [...].

(תוספות כ, א ד"ה מתגלגל)

התוספות אומרים שהמקרה הוא שהעמיר הוא זה שמתגלגל ברשות היחיד וסופו לנוח ברשות הרבים, ולפני שנח שם הבהמה אכלה אותו, בעודו ברשות היחיד. הספק הוא האם אומרים שכיוון שסופו לנוח ברשות הרבים הבעלים פטור, או שכיוון שסוף סוף הוא נאכל ברשות היחיד הבעלים חייב.

יש להבין בשיטה זו – מהי הוכחת הגמרא ומה התשובה? התוספות מסבירים:

וקאמר ת"ש משוי מקצתו בפנים כו' מאי לאו במתגלגל דאורחיה דמילתא כך היא במקצתו מבפנים ומקצתו מבחוץ וקתני אכלה בפנים חייבת אע"פ שסופו להתגלגל בחוץ אם לא שאכלתן ואכלה בחוץ פטורה תנא אגב רישא דמילתא דפשיטא היא אימא על מה שבפנים חייבת פירוש על מה שראוי להיות בפנים שאין סופו להתגלגל בחוץ חייבת.

(שם)

תוספות מסבירים שכיוון שהעמיר חלקו בפנים וחלקו בחוץ מן הסתם הוא מתגלגל. מקשה הגמרא, שמהברייתא רואים שאם הבהמה אכלה את העמיר כשהיא ברשות היחיד הבעלים חייב! הגמרא דוחה ואומרת "על מה שבפנים חייבת" – הברייתא עוסקת במקרה שהעמיר לא צפוי להתגלגל החוצה אלא עתיד להישאר בפנים ואז הבעלים מתחייב. אבל, כאשר העמיר מתגלגל החוצה הבעלים פטור.

מתגלגל

על הסבר זה יש להקשות כמה קושיות. שתי קושיות התוספות בעצמם מקשים, ועונים תירוצים שאינם פשוטים כלל. התוספות מקשים, שלא ברור למה למסקנת הגמרא הסיפא של הברייתא אומרת שאם הבהמה אכלה בחוץ פטור? דבר זה פשוט! הרי גם היא וגם העמיר בחוץ, מה זה משנה שהעמיר התגלגל מרשות היחיד ועדיין מתגלגל כעת בתוך רשות הרבים? תירצו התוספות, שהסיפא נאמרה רק אגב הרישא. אבל, הסבר זה דחוק.

התוספות מקשים על עצמם קושייה נוספת. לפי הסברם, לא ברור מה הכריח את הגמרא לפרש שהברייתא מדברת במתגלגל, פשוטה היא שמדובר בעמיר המונח חלקו במקום אחד וחלקו במקום אחר. התוספות תירצו זאת בכך שאמרו שאם הוא חלוק במקומו מן הסתם הוא מתגלגל. אבל דבר זה אינו פשוט כלל – הרי ניתן לומר בפשטות, שהמקרה המדובר הוא שהעמיר מונח ועומד בין הרשויות!

יש להקשות עוד על התוספות. התוספות מסבירים שלפי מסקנת הגמרא הברייתא מדברת במקרה בו העמיר לא מתגלגל כלל, אלא במקרה בו העמיר מתגלגל ולא עתיד לצאת לרשות הרבים. אבל, דבר זה קשה, שכן הגמרא הציעה בתחילה שמדובר במתגלגל ובתשובה דחתה ואמר "לא", משמע שלמסקנה לא מדובר במתגלגל. אבל לפי פירוש התוספות הגמרא עדיין מבינה כך!

לבסוף, קשה מאוד פירושם של תוספות בדחיית הגמרא, כי הגמרא מדברת על "מה שבפנים" ולא על "מה שראוי להיות בפנים"!

יש להתלבט בשתי נקודות בפירוש דברי התוספות. ראשית, יש להבין האם לשיטתם שאלת ר' זירא היא דווקא כאשר העמיר מתגלגל מרשות היחיד לרשות הרבים, או גם במקרה ההפוך. תשובה אפשרית לשאלה זאת ניתן למצוא בדברי תלמיד הרשב"א והרא"ש (כג, א ד"ה מדאמר דאי אכלה), המסביר את הגמרא כשיטת התוספות. שם, הוא מסביר בשם הרא"ש שהסברה לפטור בעמיר המתגלגל לרשות הרבים היא שכיוון שאם העמיר היה מתגלגל לרשות הרבים בפועל הבהמה הייתה הולכת אחריו ואוכלת אותו שם, מתייחסים לפעולת האכילה כאילו התרחשה כבר ברשות הרבים. נראה שכוונתו לומר שטענת המזיק היא שהניזק הפסיד את עצמו בעמיר זה בכך שנתן לו להתגלגל החוצה, לכן הוא נחשב כמונח בחוץ והבעלים פטור. אבל, אי אפשר לומר סברה זו במקרה ההפוך, של עמיר המתגלגל מרשות הרבים לרשות היחיד, שם יכול בעל הבהמה לטעון שהיה עוצר את הבהמה מלהיכנס.

עוד יש להתלבט, מה הדין במקרה שבהמה עקרה מרשות הרבים לרשות היחיד – על המקרה בו הבהמה עקרה מרשות היחיד ואכלה ברשות הרבים אמרו התוספות שפטור, שכן כך מוכח בסוגיית כלב שנטל חררה. אבל, מה הדין במקרה ההפוך?

נראה שנחלקו בכך הראשונים שהלכו בשיטת התוספות. הרשב"א מביא (כ, א ד"ה מתגלגל) את פירוש התוספות ומסביר את סיבת הפטור – כיוון שסופו של העמיר לנוח ברשות הרבים גם האכילה וגם הנטילה נחשבות כאילו נעשו שם. משמע מדבריו, שאם רק הנטילה נעשתה ברשות הרבים אבל האכילה הייתה ברשות היחיד הבעלים מתחייב⁵. כשיטה זו הסכימו גם הרמ"ה (מובא בתלמיד הרשב"א והרא"ש הנ"ל), והמאירי (כ, א ד"ה בהמה שנטלה).

רבנו פרץ (שם ד"ה אבע"א) כתב שהנטילה נחשבת כאילו נעשתה ברשות הרבים, משמע שרק הנטילה נחשבת שנעשתה ברשות הרבים, אבל האכילה לא. מכך יוצא שאם הבהמה עקרה מרשות הרבים לרשות היחיד הבעלים ייפטר.

ג. שיטת רבנו חננאל והרמב"ם

רבנו חננאל בפירושו גורס:

"בעי ר' זירא: מתגלגל – מהו? כגון, דקאי [הבהמה – נ.מ.ל.] ברשות היחיד וקא מתגלגל ואתי מרשות הרבים לרשות היחיד. מאי? בתר עקירה אזלינן ופטור, או בתר הזיקה וחייב?"

(רבנו חננאל כ, א)

רבנו חננאל מסביר כרש"י, אבל גורס ששאלת הגמרא היא לא במקרה שהעמיר נעקר מרשות היחיד לרשות הרבים כמו בסוגיית כלב שנטל חררה, אלא במקרה ההפוך.

כשיטה זו גם פוסק הרמב"ם:

⁵ נראה שאת דבריו על הנטילה אמר הרשב"א רק בדרך אגב, שהרי אם האכילה נחשבת ברשות הרבים אז ודאי שגם הנטילה. אי אפשר לומר שלדעתו אם הנטילה בלבד הייתה מרשות היחיד חייב, שכן גם הוא הקשה על רש"י מכלב שנטל חררה.

מתגלגל

בהמה שהיתה עומדת ברשות הניזק, ותלשה פירות מרשות הרבים ואכלתן ברשות הניזק, הרי הדבר ספק, לפיכך אינה משלמת אלא מה שנהנת, ואם תפש הניזק במה שהזיקה, אין מוציאין מידו, שהרי ברשותו אכלה:

(רמב"ם נזקי ממון ג, ד)

הראב"ד מעיר על כך:

א"א נראה דהכי גריס לה למילתא (בבא קמא כ) מתגלגל מהו היכי דמי דקיימא ברה"י וקא מתגלגל ואתי מר"ה לרה"י והיא מיושרת מן הגירסות שלנו.

(השגת הראב"ד, שם)

המגיד משנה מסביר (שם) שלשיטת הרמב"ם הספק הוא האם הולכים אחר רשות האכילה רק להקל או גם להחמיר – אנחנו יודעים שבמקרה של כלב שנטל חררה, כאשר הבהמה לקחה מרשות היחיד ואכלה ברשות הרבים הבעלים פטור, ספק הגמרא הוא האם נגיד שהולכים אחר מקום האכילה גם לחומרה, ואז במקרה ההפוך הבעלים יתחייב.

הנחלת דוד חולק עליו (כ, א ד"ה ועדיין אינו מיושב) שהרי בפרשת שן ורגל בתורה מודגש שהאכילה צריכה להיות בשדה אחר – "ובער בשדה אחר". אם כן, ודאי שהולכים אחר האכילה, בין להקל ובין להחמיר! לכן, הנחלת דוד מפרש שהספק הוא האם הקפידה התורה גם על כך שהלקיחה תהיה בשדה אחר, או שהקפידה על אכילה דווקא.

מכל מקום, אין סתירה בין פירוש רבנו חננאל בסוגייתנו לבין סוגיית כלב שנטל חררה, כפי שהתבאר. אבל, שאר הקושיות על פירוש רש"י קשות גם על שיטה זו (מסיבות אלו דוחה תלמיד הרשב"א והרא"ש גם את פירושו).

ד. שיטת הראב"ד בהסבר הראשון והמאירי

המאירי מפרש:

ומה שנכנס בשאלה זו הוא שהיתה הבהמה מתגלגלת באכילתה ממקום למקום כגון שהיתה הבהמה בפנים והפירות מקצתן בחוץ ומקצתם בפנים והתחילה לאכול בפנים מה שבפנים ואח"כ נתגלגלה והוציאה ראשה ואכלה מה שבחוץ בחוץ או שהיתה עומדת ברשות הרבים ואכלה את שבחוץ בחוץ ואת שבפנים בהכנסת ראשה בפנים ונסתפקו בה ממה שאמרו משאוי מקצתו בפנים ומקצתו

בחוץ אכלה בפנים חייבת אכלה בחוץ פטורה ר"ל התחילה לאכול בפנים חייבת אף על מה שבחוץ שכולה אכילה אחת היא ואחר תחלתה אנו הולכים וכן בדרך זה אם התחילה לאכול בחוץ פטורה אף על מה שבפנים אלא שחזרו ופירשו בה על מה שבפנים חייבת אע"פ שהתחילה לאכול בחוץ על מה שבחוץ פטורה אע"פ שהתחילה בפנים.

(מאירי כ, א ד"ה ושני דינין אלו)

המאירי מפרש שהמונח 'מתגלגל' נסוב על הבהמה, והכוונה שהיא הוציאה את ראשה מרשות לרשות במהלך האכילה. ספק הגמרא הוא האם הולכים לפי מיקום הבהמה בתחילת אכילתה או לפי מיקום האכילה בפועל.

דברים אלו תמוהים – למה מקום הבהמה בתחילת האכילה משפיע על חיוב הבעלים? המאירי טוען שהספק הוא האם המעשה יחשב כאכילה אחת, והחיוב ייגרר אחר תחילת האכילה. יש להבין, למה להחשיב את המקום אחר התחלה האכילה? הרי בסוף הבהמה אכלה ברשות הרבים!

עוד יש לשאול, למה נאמר בגמרא מתגלגל בלשון זכר? אם הפועל מוסב על הבהמה דברי הגמרא היו צריכים להיות בלשון נקבה.

בנוסף, המאירי הסביר שמתגלגל פירושו שהבהמה מוציאה את ראשה לרשות אחרת. אבל, בגמרא (כא, א) מצאנו מינוח אחר לפעולה זו – 'מחזרת'⁶. אמנם, במקרה שלנו הבהמה התחילה לאכול ברשות היחיד וממשיכה לאכול גם אחרי שהוציאה ראשה, אבל נראה שאין זה משנה להגדרת הפעולה – פעולת הבהמה כאן מקבילה לפעולת הבהמה בדיון מחזרת, ולכן הגמרא הייתה צריכה להשתמש במושג זה⁷.

לראב"ד בהסברו הראשון (כ, א ד"ה מתגלגל מהו) יש שיטה דומה, אבל הוא מסביר שהבהמה העבירה את הפירות בזמן האכילה מרשות לרשות. הוא גרס בגמרא כך: "דקאכלה ברשות היחיד וקא מגלגל ואתי לרשות הרבים". והשאלה האם הולכים אחר תחילת האכילה או אחר סופה. אמנם, בעיות הלשון שהתעוררו בפירוש המאירי אינן

⁶ אמנם, לפי המאירי דין מחזרת קיים רק בצדי רשות הרבים. לכן היה אפשר לתרץ שכאן לא השתמשו במושג זה כי הוא שייך דווקא לצדי רשות הרבים. אבל קשה לומר כך, בפשטות מחזרת זו פעולה של הבהמה. הגמרא יכלה לחלק בין מחזרת לרשות היחיד למחזרת לצדי רשות הרבים!

⁷ הערת עורך [י"ג]: לעניות דעתי, אפשר לחלק ולהגיד שפעולת הגלגול היא כשהטיית הראש לא נעשית בפני עצמה אלא בעודה אוכלת, בשונה מפעולת החיזור בה הבהמה מטה את הראש לצורך האכילה.

עולות בדברי הראב"ד, אבל גם עליו יש לשאול, למה מקום התחלת האכילה משפיעה על חיוב הבעלים.⁸

ה. הצעה

לולי דמיסתפינא, היה נראה להציע פירוש אחר לגמרא. לשם כך, יש להקדים כמה הקדמות.

הגמרא בהמשך הפרק, מביאה מחלוקת בדין 'מחזרת':⁹

כי צד משלמת מה שנהנית וכו'. אמר רב: ובמחזרת, ושמואל אמר: אפילו מחזרת נמי פטור. ולשמואל, היכי משכחת לה דמחייב? כגון דשבקתה לרחבה ואזלה וקמה בצדי רחבה.

(בבא קמא כא, א)

רב ושמואל נחלקו מה דינה של בהמה שהולכת ברשות הרבים, ראשה מגיע לצדי רשות הרבים והיא מזיקה שם באכילתה. לפי רב במקרה כזה הבעלים חייב, שכן במשנה (יט, ב) נאמר שעל פירות בצדי רשות הרבים הבעלים מתחייב. לעומת זאת, שמואל פוטר כיוון שהבהמה עצמה נמצאת ברשות הרבים. את המשנה בה נאמר שיש חיוב ב"צדי הרחבה", מסביר שמואל שהחיוב הוא רק כשהבהמה עוקרת ממקומה, ועומדת בצדי רשות הרבים.

יש מחלוקת ראשונים איך להסביר דין זה שבהמה האוכלת מצדי רשות הרבים הבעלים חייב, הרי הגמרא דורשת (כא, ב) "וביער בשדה אחר" פרט לרשות הרבים, ולכן לכאורה גם צידי רשות הרבים אמורים להיות בכלל

מסבירים הרא"ש (ב, ד) והתוספות (כא, א ד"ה ובמחזרת), שבדיני נזיקין המושג 'רשות הרבים' פירושו כל מקום שהבהמה שהולכת ברשות הרבים תוכל לאכול ממנו בצורה רגילה (כדרכה). ממילא, כל מקום שמצריך שינוי נחשב כרשות הניזק. למעשה, האכילה

⁸ הערת עורך [ד"ב]: לעניות דעתי, מפני שהמקרה המדובר הוא שהבהמה התחילה לאכול ברשות היחיד, והמשך פעולת האכילה מתבצע ברשות הרבים, ניתן להבין שכל המעשה כאן הוא מעשה אחד של אכילה ולכן יש מקום לחייב לפי מקום התחלת האכילה. נראה שבכיוון זה יש להסביר גם את דברי ר' ישראל והפני יהושע, אך בשיטת הראב"ד הדברים פשוטים יותר.

⁹ במסגרת מאמר זה, לא נוכל להעמיק בסוגייה זו, והרוצה להרחיב יעיין שם.

כדרכה היא 'סימן' להגדרת המקום. לכן, כאשר בצידי רשות הרבים האכילה נעשית שלא כדרכה, הרי שהמקום מוגדר כרשות הניזק.

לעומת זאת, מסביר הרשב"א (כא, א ד"ה מחזרת), וכן נראה מדברי הרי"ף והרמב"ם, שהבעלים פטור על דברים שבהמתו אוכלת כדרכה כשהיא מהלכת ברשות הרבים, וחיוב על דברים שהיא אוכלת שלא כדרכה. במיעוט "פרט לרשות הרבים" אין הכוונה לכל מקום שמוגדר כרשות הרבים, אלא הביטוי רשות הרבים הוא כינוי לכל הליכה שיש לבהמה רשות לעשותה. האכילה כדרכה היא 'סיבה' להחשיב שאכלה "ברשות הרבים".

נפקא מינה בין השיטות תהיה בעמיר שיש בהמות שצריכות לשנות כדי לאוכלו ויש שאינן צריכות. לפי תוספות, כיוון שיש כאלו שיכולות לאכול כדרך המקום מוגדר כרשות הרבים וכל הבהמות פטורות. לפי הרשב"א, תלוי איזו בהמה אכלה.

לפי זה, יש לשאול – מה הדין באכלה כדרכה בעודה ברשות הניזק? נראה שאפשר לראות דבר זה בירושלמי (וכך מסביר הנחלת דוד כא, א ד"ה בגמ' אמר רב):

רב אמר עקמה צוארה ואכלה משלם מה שהזיקה והא תנינן מפתח החנות משלם מה שנהנית מתוך החנות משלם מה שהזיקה מאי כדון רבי יוסי בי רבי בון תיפתר בשהיה חמור טעון גדיים ובשעת עברתן פשטו צואריהן ואכלו מפתח החנו' משלם מה שנהנית מתוך החנות משלם מה שהזיקה.

(ירושלמי בבא קמא ב, ד)

מהירושלמי רואים שגם בפעולה שנחשבת כדרכה של הבהמה¹⁰, אם אכלה מרשות הניזק הבעלים חייב¹¹. משמע שברשות היחיד לא משנה כיצד הבהמה נהגה, כיוון שהעמיר נאכל ברשות הניזק הבעלים חייב.

¹⁰ מדובר שחמור שנושא גדיים נחשב "כדרכה", שכן אם לא נגיד כך, בפתח החנות היה חייב מה שהזיקה. ¹¹ ערוך השולחן (שצא, יח) חולק על כך וכן נראה בראב"ד שהובא לעיל שהקשה בין פירוש רש"י לדין מחזרת, שאם היה סובר שרשות היחיד שונה אין מה להקשות לשמואל בין אכלה בצידי רשות הרבים לעקרה ואכלה ברשות היחיד. ודבריהם תמוהים.

הערת עורך [ד"ב]: לעניות דעתי נראה שהעיקר כדברי ערוך השולחן, ופירוש הירושלמי פה פשוט. דרכם של הגדיים לאכול מפתח החנות, אבל לא מתוך החנות. כדי לאכול מתוך החנות, הגדיים צריכים לעשות מעשה משונה.

תגובת הכותב: גם כך יש קושי בשיטת רב מהמשנה, שמתוך כך העמידו שאנו עוסקים במקרה של חמור נושא גדיים, למרות שדבר זה לא מוזכר במשנה. דחוק עוד יותר לומר שנקודת ההבדל בין הרישא לסיפא במשנה

לא מפורש בסוגייה זאת, מה הדין בהמה שעמדה ברשות הניזק ואכלה כדרכה מרשות הרבים¹². כמו כן, לא מפורש מה הדין כאשר בהמה זו אכלה מצדי רשות הרבים.

ברצוננו לטעון, שכאשר בהמה העומדת ברשות הניזק אוכלת מרשות הרבים, הבעלים יהיה פטור, ואילו כאשר היא אוכלת מצדי רשות הרבים הבעלים יתחייב. כאשר הבהמה אוכלת מצדי רשות הרבים, נראה ברור לפי סוגיית הגמרא שהבעלים יתחייב. הרי גם שמואל מודה שכאשר הבהמה נמצאת בצדי רשות הרבים הבעלים מתחייב, ואם כן קל וחומר כאן כאשר הבהמה נמצאת ברשות הניזק.

לעומת זאת, אם הבהמה עמדה ברשות הניזק ואכלה מרשות הרבים לשיטת תוספות המובאת לעיל נראה שוודאי שהבעלים פטור. רשות הרבים עצמה לא צריכה סימן, היא מוגדרת כרשות הרבים ולכן הבהמה תחשב כאוכלת מרשות הרבים. אמנם יש לשאול, מה יהיה הדין לפי הרמב"ם, שחלק על דברי התוספות וסבר שהאכילה כדרכה היא סיבה לפטור? אפשר לטעון, שגם לרמב"ם כיוון שהעמיר ברשות הרבים כל דרך שהבהמה תאכל אותו ייחשב כדרכה ופטורה. אמנם, לא כך מדויק מדברי הרמב"ם:

הזיקה ברשות הרבים [...] אם בשן ורגל הזיקה כדרכה הרי זה פטור מפני שיש לה רשות [...].

(רמב"ם נזקי ממון א, ח)

הוא דבר שאפילו לא מופיע בלשונה. יש להוסיף שלהלכה לא פוסקים כרב אלא כשמואל, ולפיו המשנה כפשוטה. אם כן מה ההבדל בין פתח החנות לבין תוך החנות? גם אם נאמר שחיזור לפתח נחשב כדרכה ולתוך החנות לא, אין זה סותר את המשך הדברים.

¹² הערת עורך [ד"ב]: לעניות דעתי, אם נסביר את טעם הפטור ברשות הרבים כפי שכתב הרי"ף (א, ב), והסבירו הרא"ש (א, א) – שטעם הפטור ברשות הרבים הוא כי "אורחיהו הוא", כלומר יש כאן פעולה טבעית ולכן הבעלים לא מתחייב – מסתבר לחייב כאן. שכן אין כאן פעולה טבעית של הבהמה – יש כאן מעשה פלישה לרשות הניזק, ולכן לא שייך פטור שן ורגל ברשות הרבים. אבל, יש מקום לפטור במקרה זה (וגם זה לא מוכרח) מטעמים אחרים, למשל אם נאמר שטעם הפטור הוא כי "הניזק הזיק את עצמו", כלומר שהניזק "הפקיר" את רכושו ביחס למקרה זה. לכן, יש מקום לומר שלא נחלק במיקום הבהמה בשעת הנזק, וכל עוד הפעולה היא פעולה טבעית, והחפץ הניזק היה ברשות הרבים, הבעלים יפטור.

תגובת הכותב: הפטור ברשות הרבים כפשטותו הוא גזרת הכתוב ("ובער בשדה אחר"). הנסיון להגיד טעמא דקרא הוא של הרא"ש (א, א) בדעת הרי"ף (והרמב"ם). טענה זו מוזרה ביותר והביא תמיהות רבות: מה המקור לכן? ממתי טעמא דקרא משפיעה על ההלכה? יש הלכות שלא מתאימות כלל לאף אחד מהטעמים שהוצעו! ועוד. לעניות דעתי הרמב"ם והרי"ף לא התכוונו לומר טעם לפטור שן ורגל, אלא הגדרה. הפטור לא ממש ברשות הרבים, אלא זה מונח שמשמעותו כל דבר שהבהמה עושה ברשות. הרא"ש לשיטתו לא הבין כך את דברי הרי"ף – הרא"ש הבין כדברי התוספות, שהליכה כדרכה היא רק סימן להגדרת המקום. אפילו אם לא נאמר כך, במאמר זה אנו הולכים בצעדי הראשונים שלא הזכירו טעם לפטור זה.

מדויק מהרמב"ם שצריך את שני התנאים, כדרכה וברשות הרבים, ולכן כאשר הבהמה עומדת ברשות הניזק, גם אם היא עושה מעשה כדרכה, אין הבעלים מתחייב. ניתן להבין דבר זה כשני תנאים שונים – צריך גם שהבהמה תעשה ברשות הרבים, וגם שיעשה כדרכה של הבהמה, וניתן להבין זאת בצורה מצומצמת יותר – כאשר הבהמה עוקרת מרשות הרבים לרשות היחיד, זה כבר הופך את האכילה להיות שלא כדרכה. כיוון שלא מצינו מקור לתנאי נוסף יותר מסתבר כמו האפשרות הראשונה.¹³

הרמב"ם בסוגיית מתגלגל (הובא לעיל) פירש שספק הגמרא הוא במקרה בו ישנה עקירה של העמיר מרשות הרבים לרשות הניזק, בה נמצאת הבהמה. משמע מדבריו שאם ראשה נמצא ברשות הרבים כשהיא אוכלת הבעלים פטור. אפשר לטעון שגם לרמב"ם כיוון שהעמיר ברשות הרבים אנו מחשיבים את הבהמה ככולה ברשות הרבים, וכיוון שאכלה כדרכה הבעלים פטור. בניגוד לדין זה, עמיר שבצדי רשות הרבים אף שאכלה כדרכה מרשות היחיד, אין לה רשות לאוכלו אפילו כדרכה עד שתהיה ברשות הרבים, ולכן יתחייב.

על פי כל זה יוצא, שכאשר העמיר נמצא ברשות הרבים או ברשות הניזק, לא משנה איפה הבהמה עומדת, אם הוציאה ראשה בלבד ואכלה את העמיר במקומו הדין הוא לפי מיקום העמיר. בעמיר הנמצא בצדי רשות הרבים, אם הבהמה אוכלת כדרכה והיא נמצאת ברשות הרבים, פטור. ואם היא נעקרה לצדי רשות הרבים או לרשות הניזק אפילו לפי שמואל חייב. בצדי רשות הרבים מיקום הבהמה משנה, וברשות הרבים ורשות הניזק לא.

על פי זה ננסה להסביר את מהלך הגמרא.

"מתגלגל, מהו?" עמיר שהתגלגל מרשות לרשות, האם הוא נחשב כמונח בכל מקום בו התגלגל כמו בדיני קניין (בבא מציעא יב, א), או שמא כיוון שהוא מתגלגל מרשות אחת לחבריתה הוא נחשב כמונח בצדי רשות הרבים. צדי רשות הרבים הוא מקום שאינו מוגדר כשמור, ובכך הוא שונה מרשות היחיד, אבל גם אין לבהמה אחרת זכות לעבור דרכו, ובכך הוא שונה מרשות הרבים. במקרה שלנו, אין רשות לבהמה אחרת להיכנס למקום בו העמיר המתגלגל.

¹³ דבר זה תלוי בהסבר דינו של שמואל לשיטת הרמב"ם.

הסיבה להבדל זה בין עמיר מונח, שם אנו אומרים כי המקום מוגדר כרשות הרבים, לבין מקרה בו העמיר מתגלגל, שאז המקום מוגדר כצידי רשות הרבים, הוא שיש לתת לאוכלים וחפצים לעבור ברשות הרבים, אך לא להתמקם שם באורח קבע כיוון שהם מפריעים¹⁴. אם האוכל נעקר מרשות הרשות הוא עבר תהליך עקירה ועדיין לא הונח, כלומר, הוא נחשב כחפץ עובר ממקום למקום, הוא עבר עקירה אבל עוד לא הנחה, שזהו דבר לגיטימי¹⁵ לכן, אין להפריע להליכתו, כמו בהמה שנושאת פירות. אך מהרגע שהעמיר נח, או שתנועתו בתוך אותה רשות, הוא נחשב כתופס ממקום הרשות, כמתמקם בה, ופירות שהתמקמו ברשות הרבים הם מציאות בעייתית ולכן אינם יכולים לתפוס מקום לעצמם והם נחשבים כחלק מהרשות.

“היכי דמי? כגון דקיימא עמיר ברשות היחיד וקא מתגלגל ואתי מרשות היחיד לרה”ר”. ההבדל בין אם העמיר נחשב כמונח בצדי רשות הרבים או במקום בו הוא מתגלגל יהיה כשהבהמה והעמיר יעמדו ברשויות שונות בזמן שהוא מתגלגל. אם מקומו מוגדר כצדי רשות הרבים, נדון לפי מיקום הבהמה. אבל, אם העמיר נחשב מונח, נלך אחר מיקום העמיר. לפי פירוש זה הספק נכון לשני הצדדים ומתאים גם לגרסת רבנו חננאל שראינו: “דקאי ברשות היחיד וקא מתגלגל ואתי מרשות הרבים לרשות היחיד”.

אפשרות נוספת לפרש על פי גרסת רבנו חננאל¹⁶ היא שמדובר על עמיר המתגלגל ברשות היחיד, עד שלא יצא נחשב כשמור ברשותו ולכן השאלה היא דווקא כשמתגלגל מרשות

¹⁴ הערת עורך [י”ג]: לעניות דעתי, ההשוואה לצידי רשות הרבים בעייתית כיוון שכדי לעשות השוואה בין מקרה למקרה יש להבין את טעמו של הדין במקרה אליו משווים, רק אם יש מקרה דומה שהטעם שייך גם בו נשווה בין המקרים.

הכותב עושה השוואה למקרה של צידי רשות הרבים בלי דיון מה טעם הדין בצידי רשות הרבים, ולכן ההשוואה בעייתית. גם אם נקבל את טענתו להגדרת מקום פרי מתגלגל כמקום שמור (ראה הערה הבאה), לא ברור שאפשר להשוות למקרה של צידי רשות הרבים, כי אולי הדין שם הוא מחמת סיבה שלא שייכת פה – לדוגמה הטעם של הדין בצידי רשות הרבים הוא הקרבה של המקום לרשות הניזק ולזכות שחכמים נתנו לו לשים שם את חפציו, מה שלא נכון להגיד על פרי שמתגלגל באמצע רשות הרבים, או בדיוק הפוך אם הוא בתוך רשות הניזק.

תגובת הכותב: כאמור, אנו עוסקים במאמר זה בהגדרות, ולא בטעמי הדינים.

¹⁵ הערת עורך [י”ג]: לעניות דעתי טענתו של הכותב קשה – פרי מתגלגל אינו פחות מפריע מפרי מונח, יותר מסתבר להפך, שדבר זה מפריע יותר שכן יותר קשה לשים אליו לב ולהישמר ממנו. בפשטות, כל טעמי הפטור של שן ורגל ברשות הרבים שייכים במקרה זה.

תגובת הכותב: מתגלגל קל יותר ממונח ברשות הרבים, שכן אין דבר שיכול להניח עצמו ברשות הרבים ו”לגזול” אותה מאחרים שלא יוכלו להסתובב שם. אבל, כל אחד יכול להלך ברשות הרבים, וכל עוד הוא מהלך הוא לא נחשב גזול ומקומו נתפס כמו בהמה ברשות הרבים (על פי ר’ אושעיא וייתכן שגם לפי אילפא עיין למשל במלחמות ה’ ת, ד”ה אמר אילפא). השאלה אם העמיר מפריע לעוברים ושבים או לא אינה רלוונטית לדיוננו.

¹⁶ אמנם, מדברי רבנו חננאל עצמו נשמע שהבהמה היא המתגלגלת, ולא העמיר.

הרבים לרשות הניזק¹⁷. לפי גרסת רש"י אפשר להסביר שהספק הוא כמו שהסבירו תוספות האם כיוון שסופו לנוח ברשות הרבים כמונח ברשות הרבים. ניתן להסביר כמו שהוצע לעיל (בשם תלמיד הרשב"א והרא"ש) שהספק לא נכון במתגלגל מרשות הרבים לרשות היחיד כי מה שנמצא ברשות הרבים וכל בהמה יכולה לאוכלו נחשב כרשות הרבים אף כשהוא מתגלגל.

"מאי? ת"ש, דתני רבי חייא: משוי מקצתו בפנים ומקצתו בחוץ, אכלה בפנים – חייבת, אכלה בחוץ – פטורה; מאי לאו מתגלגל ואתי" על פי כל ההקדמות, ברייתא זו כלל לא ברורה. העמיר מונח בין רשות הרבים לרשות היחיד, לפי מה שהסברנו כל חצי צריך להחשב כמונח במקום שנמצא. אז למה הברייתא אומרת שהולכים על פי מיקום הבהמה ולא העמיר? לכן, הציעה הגמרא שמדובר במתגלגל מרשות לרשות, ודין מתגלגל כדין צדי רשות הרבים שמיקום הבהמה משפיע.

"לא" לא מדובר במתגלגל, ואפשר שדינו של עמיר מתגלגל הוא כמו דינו של עמיר מונח. אם כן, למה הברייתא אומרת שהולכים לפי מיקום הבהמה?

"אימא: אכלה על מה שבפנים – חייבת, על מה שבחוץ – פטורה".

כלומר, לא הולכים אחר מיקום הבהמה, אלא כוונת הברייתא היא שעל חלק העמיר שנמצא בפנים הבעלים מתחייב, ועל החלק שבחוץ הבעלים פטור.

מלבד הסבר הסוגייה עצמה, ישנו יתרון נוסף לפירוש זה, והוא שלפיו מובן למה סוגייה זו הובאה דווקא כאן. הסוגייה שלפניה דנה גם כן במקרים שיכולים להחשב צדי רשות הרבים – מעל גב חברתה, ולכן מתאים להביא את הסוגיות יחדיו.

סיכום

במאמר זה סקרנו ארבע שיטות בראשונים להסבר סוגיית מתגלגל, הצגנו כל אחת מהן ואת הקשיים בשיטה זו. לאחר מכן, הצענו להסביר שיש לדמות את המקרה שלנו למקרה של צידי רשות הרבים – כאשר העמיר מתגלגל, ישנו ספק האם נגיד שיש כאן מקום שהבהמה לא אמורה להכנס אליו, ולכן דינו הוא כצידי רשות הרבים, או שנאמר שהדין הוא כמקום בו העמיר מונח.

¹⁷ ניתן היה גם לשאול שככבר יצא לרשות הרבים ובהמה אכלתו מרשות היחיד.